

ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ

Ամփոփում

Հոգվածում քննաբանվում է հայ մշակույթի մեծ երախտավոր, մշակութաբան, գրականագետ-քննադատ, հրատարակիչ, խմբագիր, ազգային-հասարակական գործիչ, բանաստեղծ, գրող, դրամատուրգ, թարգմանիչ, հայ մշակույթի միջազգայնացմանը նախանձախնդիր Ա. Չոպանյանի գրամշակութային ժառանգության կարևոր շերտերից մեկը՝ պոեզիան:

Չոպանյանի խոհապրումի նկարագիրը պայմանավորված է իր նուրբ ու խոր հոգեկառույցի առանձնահատկություններով, ազգային հոգեկերտվածքի և բանաստեղծական մտածողության ժառանգորդմամբ, համաշխարհային մշակութային դաշտի ներազդմամբ: Խորհրդապաշտական ուղղության գաղափարագեղագիտական կառույցը, մասնավորապես ֆրանսիական և ռուսական խորհրդապաշտությունը խոր կնիք են թողել Չոպանյանի գեղարվեստական մտածողության վրա, սակայն դրա ինքնօրինակ նկարագիրը ձևավորվել է ազգային խորհրդապաշտական պատկերամտածողության տիրական ներկայության շնորհիվ: Դա առավելապես նկատելի է հայ միջնադարյան բանաստեղծության, մասնավորապես Նարեկացու ժառանգության չոպանյանական ընկալումներում: Այդու գեղարվեստական շատ լուծումներում, համանման զուգահեռ պատկերակերտումներում, երբ ուրվագծվում է այլ մշակութային ազդակ, Չոպանյան-բանաստեղծը նախապատվությունը տալիս է ազգային ընկալումներին:

Արշակ Չոպանյանի պոեզիայի հիմնարար թեմատիկ-գաղափարական դաշտն ընդգրկում է ազգային-հայրենասիրական թեման և կյանքի ու մահվան թեման: Առանձնահատուկ դեր ունեն լռության մոտիվը, պահի և հավիտենության, կյանքի հեքիաթի և ձանձրության, կյանքի և երազի փոխառնչության խորհուրդը, ճերմակի գեղագիտությունը, բույրի գեղագիտությունը: Չոպանյանի բանաստեղծական աշխարհի հենքավառույցը կազմակերպվում է մի շարք փոխկապակցված խորհրդապատկերների կիրարկմամբ: Թիթեռի, շուշանի, աստղի, ասուպի, ծովի խորհրդապատկերները՝ կյանք-ծով, ծով-կին, կին-կյանք և կին-մահ զուգահեռներով, ուշագրավ նշանային համակարգ են կազմում:

Չոպանյանի սեղմ ու ծավալուն, չափածո և արձակ քերթվածները, ճերմակ, կապույտ կամ մռայլ հնչյակները, գեղոնները, տաղերն ու ռոնդոները անձնական ու անանձնական թափանցումներով, ազգային ու համամարդկային ընդգրկումով հանդերձ ի վերջո ուղղված են գոյության առեղծվածի բացահայտմանը:

Չոպանյան բանաստեղծը տիեզերական խոհը և սիրապրումը պատկերավորող մի շարք քերթվածներով, մասնավորաբար «Ատե, բայց մի մոռնար զիս» կրկնատողով բանաստեղծությամբ անուրանալիորեն կարող է ներկայանալ համաշխարհային պոեզիայի դատին:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. Արշակ Չոպանյան, պոեզիա, պահ, հավիտենություն, բույրի գեղագիտություն, թիթեռ, շուշան, աստղ, ասուպ, երագ-կյանք, ծով-կյանք, կին-ծով, կին-կյանք, կյանք-մահ, կին-մահ:

Ներածություն

Հայ մշակույթի մեծ երախտավոր, մշակութաբան, գրականագետ-քննադատ, հրատարակիչ, խմբագիր, ազգային-հասարակական գործիչ, բանաստեղծ, գրող, դրամատուրգ, թարգմանիչ, հայ մշակույթի միջազգայնացմանը նախանձախնդիր Ա. Չոպանյանի գրամշակութային գործունեության կարևոր շերտերից մեկը իր պոեզիան է: Մեծ չէ Չոպանյան բանաստեղծը, բայց ինքնահատուկ է իր նուրբ ու խոր պատկերամտածողությամբ և այդու՝ հմայիչ, անպայմանորեն դիտելի և դիտարկելի հայ բանաստեղծության երկնակամարում: Ասված է՝ աստղը աստղից տարբեր է փառքով:

Արշակ Չոպանյանի գրական մուտքը համընկավ արևմտահայ գրականության այն օրերին, երբ ասպարեզից հեռացել էր Դուրյանը, պոեզիան տեղապտույտի նշաններ էր դրսևորում, և որոշակիորեն առկա էր բանաստեղծության մահվան, ինչպես շուտով պարզվեց, անհիմն մտահոգությունը: Իրար հետևից պիտի լույս տեսնեին Ա. Չոպանյանի, Վ. Թեքեյանի, Սիամանթոյի, Դ. Վարուժանի, Իստրայի, Մ. Մեծարենցի առաջին ժողովածուները: 1894 թվականին Չոպանյանը կանխատեսում է բանաստեղծական նոր մտածողության հայտնությունը, որը՝ «մարդկային մտքի շրջման վայրկյանի» արտահայտությունը պիտի լիներ՝ 20-րդ դարի մշակութային դիմագծի նկարագիրն ուրվագծելով: «Գրականությունը փետուր փոխելու վրա է»¹, - հայտնատեսում էր Չոպանյանը: Եվ այդ նոր

¹ Ա.ՉՈՊԱՆՅԱՆ, Գթություն, «Հայրենիք», 1904, № 731:

խոհապրումը պիտի խոսեր բանաստեղծության լեզվով, և պոեզիան հայտնվեր առաջնագծում:

Գրականագիտական միտքն իրավացիորեն Թերզյան-Աճեմյան-Սեթյան եռյակի պոեզիայի ընդհանրական նկարագրին, որոնց «քերթողության անփոփոխ ստորոգելիներն էին ողջախոհ միտքն ու մաքուր բարոյականի հավատամքը», հակադրել է Չոպանյանի բանաստեղծական մտածողությունը հայտանշող «կյանքի կենդանի ու լիարյուն հոսքով հարստացած գեղարվեստական իրականությունը»²՝ այն դիտարկելով իբրև XX դարասկզբի բանաստեղծական բուռն տեղաշարժերի ելագիծ ու նախապատմություն³: Եվ, օրինաչափորեն, 1891 թվականին լույս տեսած «Արշալույսի ձայներ» առաջին ժողովածուի «Առ ընթերցողն» առաջին բանաստեղծության մեջ Չոպանյանը, դիմելով «բոցահոգի և վարդադեմ պատանիներին», գաղափարին հանդիպադրում էր պատկերը, «հասուն մտածությամբ»՝ «հուր զգացումը» ու պարզում նրանց իր գիրքը՝ որպես «համակ երազ և համակ սիրտ»: Համատիեզերական ընդգրկումների, բարդ կրթերի ու սուր բախումների, ծանրախոհ հաճումների չոպանյանական հակակշիռը առօրյայի, բնականի ու անմիջականի ներթաքույց հմայքն է, իրականության բանաստեղծականությունը, պարզ հրաշքը կյանքի: Չոպանյանի բանաստեղծական հայացքը հանրահայտ, մեծադորդ կենսական ճշմարտությունների կոշտ կեղևի տակ տեսնում է թրթռումները⁴, մի պահ շողարձակող ու անհետացող զգացողությունը, պահի մեջ իմաստավորվող և պահն իմաստավորող զգայությունը, անակնկալ հայտնվող նրբիմաստը, նրբերանգը, բույրը, որ ակնարկում-կռահումով են վկայում իսկության մասին: Թովմաս Թերզյանին ձոնված համանուն բանաստեղծության մեջ կարծրի տակ թաքնված փխրունի գեղագիտությունը բառավորվում է մարդկային մարմնի թանձր կավի պատյանից ազատված հոգու պատկերով⁵: Այդպես «Կապույտ հնչյակ» հատկանշական վերնագրով քերթվածում Չոպանյանը կնոջ հոգին է գուրգուրում՝ երազելով այն տեսնել «կրքերու թանձր աղբյուրից»

² Վ.Լ. ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ, Արևմտահայ բանաստեղծությունը 1890-1907թ.թ., Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1985, էջ 23:

³ Նույն տեղում, էջ 22:

⁴ «Թրթռումներ» խորագիրն ունի իր երկրորդ՝ 1892 թվականին լույս տեսած ժողովածուն:

⁵ Տե՛ս Ա. ՉՈՂԱՆՅԱՆ, Երկեր, Երևան, «Սովետական գրող», 1988, էջ 46: Այստեղ և այսուհետ Չոպանյանի պոեզիայից արված մեջբերումները՝ այս գրքից: Փակագծում կնշվի էջը:

բարձրացած, իբրև շուշան, որպես տեսիլ, համակ լույս ու անբիծ հրեշտակ: «Թող մեջդ կինն անհետի» (էջ 58), - աղերսում է նա:

Խոհազգացական այս համատեքստում ամեննին պատահական չէ պատկերավոր բնորոշմամբ՝ քողայնությունը, ճերմակի գեղագիտությունը, շուշանի խորհրդապատկերի հաճախադեպ կիրառությունը: Սա ներհատուկ է ոչ միայն նշված ժողովածուի քերթվածներին, այլև չոպանյանական բանաստեղծական կերտումներին առհասարակ, նաև «Քերթվածներ» վերնագրով ժողովածուի երկերին:

Մեթոդաբանությունը

Արշակ Չոպանյանի բանաստեղծական աշխարհի սույն ուսումնասիրության ընթացքում, նկատի առնելով առկա արժեքավոր մետաբնագիրը, զուգակցվել են կառուցվածքային-նշանագիտական, հոգեբանական, պատմահամեմատական մեթոդներ, պատմամշակութային քննաբանման սկզբունքներ, միջգիտակարգային մոտեցումներ:

Չոպանյանի պոեզիայի հիմնական մեղեդին՝ երաժշտական թեման, մեծափառ հավիտենության հանդարտ ու խոր շնչառությունն է: Հավիտենությունը հույորեն հորանջում է ասես: Ճառագայթը շոյում է մրափից նոր արթնացած ծովի մորթը, ու ծովը սարսռում է մի պահ («Արևուն լույսը կփովի, կպառնի», էջ 25-26): Պոեզիան կյանք-ծովի այդ ակնթարթային սարսռումն է թերևս: Շատ քերթվածների պատկերակառույցն է ձևակերտվում հանդարտություն-շարժում-հանդարտություն շարժընթացով: Այդպես անշարժ ավազանի նիրհող ջուրը, հանդարտ տևումը վրդովում է պատահականորեն նետված քարը. աննշան վրդովում և էլի ջրերի անխռով մրափը («Ասուպներ», էջ 97-98): Բասյոյի «Ծեր լճակ./Ջրի մեջ գորտ թռավ//Ու լռությունը շաղ եկավ» ⁶ (Թարգմանությունը՝ Ն.Մովսիսյանի) հոքքուի տրամադրությունը ⁷ հիշեցնող առաջին պատկերին զուգադրվող տեսարանը պատուհանին հենված աղջկա՝ «պարապի մեջ թափառահած» միտքը խռովող պատանու հայտնությունն է. էլի սարսռոտ, ու հետո.

Կանցնի ու անհետ կըլլա պատանին.

Սարսուռին թախիժ կհաջորդե սուր՝

⁶ БАСЕ, Стихи, Москва, „Художественная литература,, 1985, ст. 48:

⁷ Դիպուկ է այս պատկերի՝ Ակուտագավայի՝ մի առիթով արված մեկնաբանությունը. «Այգու ծեր լճակի մեջ թռած գորտը փշրեց հարյուրամյա թախիժը», տե՛ս Акутагава Рюноске, Из "Слов пигмея", http://www1.lib.ru/INOFANT/RUNOSKE/4a-36.txt_with-big-pictures.html

Մոռացումն հետո կուգա վերըստին,
Ու նորեն հոգին կնիրհե թափուր («Ասուպներ», էջ 98):

Հատկանշական է վերնագիր-բնագիր պարատեքստային լուծումը՝ «Ասուպներ»-ը: Ա և Բ պատկերներից յուրաքանչյուրը ասուպի նման մի պահ ձեռքում է խաղաղ տևումի՝ երկնքին նմանադրվող անծայրությունը:

Ահա կյանքի հանդարտ ու անխռով համայնապատկերը՝ որպես մեծահաստատ գոյի մշտակայուն հենքանկար, արևի համատարած լույսը, և լույթյան ու անշարժության միջից հաղթամարմին կովի խաղաղ երևումը՝ «մեծաշուք վեհությամբ», գլուխը ծանրորեն ճռճելով, պարարտ, հզոր մարմինը տարուբերելով, հեռուն նայելով, ծովն ու երկինքը հայացքով ընդգրկելով, թոքերից փարձրացող լայն ու խորին բառաչյունով, որ ձեռքում է լույթությունը մի պահ: Ու կրկին վերահաստատվում է նույն հանդարտ ու անխռով համայնապատկերը («Կովը, էջ 115»):

Այս առումով հատկանշական է հավիտենության գիրկը հանդարտորեն սուզվելու Չոպանյանի երազը համանուն բանաստեղծության մեջ. ծովերում կորած հեռավոր բյուրեղ պալատը, ինքն ու սիրելին՝ այդ վեհ առանձնության մեջ, լուռ, անշարժ ժայռերը, ամպերը շղարշ, երկնքի ու ծովի բաժանման գիծը՝ «խաժ հորիզոնը», ծովի խորին շշուները, և հանդարտ օրորումով այդ տևումը, մինչև մահը գար («Երագ», էջ 62):

Խոշոր ձևաչափով պատկերագծված հանրագումարային դիտարկումը պարզում է հետևյալ իրողությունը. Չոպանյանի սեղմ ու ծավալուն, չափածո և արձակ քերթվածները, ճերմակ, կապույտ կամ մռայլ հնչյակները, գեղոնները, տաղերն ու ռոնդոները անձնական ու անանձնական թափանցումներով, ազգային ու համամարդկային ընդգրկումով հանդերձ ի վերջո ուղղված են տիեզերական առեղծվածի բացահայտմանը: Առեղծվածն ինչպես միշտ և ընդմիշտ մնում է գոց, սակայն բանաստեղծությունը հերթական փորձն է արել այն նվաճելու:

Ինչպես և շատ այլ հեղինակների պարագայում, քառյակների մեջ է բյուրեղանում նրա բանաստեղծական խոհը. իրերի անվախճան շրջապատույտում հավերժն ի վար հոսում են օրերը, և անծայրապարփակ տիեզերքում կյանքն ու մահը հավիտենական համբույրի մեջ են: Ոչնչի ծոցում պարում է փոշին, մի խելագար ոգի վարում է այդ պարը, իսկ այդ խելագար ու անիմաստ, հեքոտ պարի միջից լսվում է ձանձրույթի սույլը: Թախիծը, տրտմությունը, սին հոգնությունը, հույսի բոցը, չարագույն հուշերը հաջորդում են իրար ամեն երեկո,

Ու վաղը, վա՛ղն, ո՛վ ձանձրություն,
Պիտի կրկնել միշտ նույն բան... («Իրիկվան երգը», էջ 64):

Գոյը իր ձանձրությամբ ու հեքիաթով Չոպանյանին պատկերանում է որպես անավարտ մի երգ, որ հնչում է տարտղնված առանց ծածկի ու սյունի առկախ տան մեջ, իսկ էությունը՝ է-ն, հոգնել է շարժումից և իբրև մշտաբաց մի աչք՝ կարոտ է քնի: Սա է: Իսկ մնացածը սրա բառավորումն է, պատկերավորումն ու կերպավորումը: Ի՞նչ է լռությունը, եթե ոչ փակ շրթունքներով քաղցր աստվածուհի, որ անհուն Ոչինչի ցուացումն է, և կյանքը դրա մեջ չնչին արկած է... Մենք մի պահ այդ ոչնչից գոյանում-էանում ենք ու ի վերջո սուզվում այդ ոչնչի զով գիրկը: Դարձյալ մշտանույն անխռով հավիտենությունը՝ մեր կյանք արկածից առաջ ու հետո:

Կյանք-քարայրում լոկ ստվերներ են թե՛ տարփանքից խոցված սերը, թե՛ հավատը, թե՛ բանաստեղծությունը, թե՛ պատրանքը, թե՛ երազը, ստվերներ են բոլորը... Հերթով սահում անցնում են, իսկ այդ քարայրի՝ ծփուն մարմնով, հաղթական քայլվածքով, գոռոզ ու նենգ ժպիտով, օձագալար ու նրբին տիրուհին տարակույսն է, միակը, որին հնազանդվում է մարդկային սիրտը («Ստվերները», էջ 29-31):

Չոպանյանի բանաստեղծական աշխարհի առանցքային խորհրդապատկերներից են աստղերը՝ որպես Արարչի հրեղեն աչքերից ցայտած քարացած արցունքներ՝ ի տես իր ստեղծած աշխարհն ավերող տառապանքի: Մահից հետո ամեն հոգի լույս է դառնում՝ ըստ Չոպանյանի, սակայն եթե սեր վայելած հոգիները աստղերի են փոխվում, ցավ ճաշակած էակները փոստուաներ՝ կայծոռիկներ են դառնում («Փոստուաները», էջ 104-105):

Մեծ մշակութաբանը կարողանում է այլազան բանաստեղծական մեկնաբանություններ ստացած, բանաստեղծորեն մշտապես խաղարկվող հանրահայտ իրողությունները նորովի մեկնաբանել ու պատկերավորել: Այդպես Ադամի վիշտն ըստ Չոպանյանի մայր չունենալն էր: Այդպես մահից անդին տարածվող անիմանալին նրան պատկերանում է իբրև սքողյալ անսահման կին, որի դեմքը ցայսօր ոչ ոք չի տեսել: Սիրտը հիմա մի սափոր գինի է, մարմինը վաղը՝ մի ափ մոխիր, բայց մահից անդին հողի տակ ոսկորները պիտի մի պահ սարսռան, երբ կանացի մի մանրիկ ոտիկ անցնի շիրիմի վրայով («Մեռնիլ», Եղիա Տեմիրճիպաշյանին, էջ 67-69):

Ուշագրավ է Բլոկի «Եկեղեցու մեջ աղջիկն էր երգում» բանաստեղծությանը ինքնատիպորեն աղերսվող «Աղջիկ մը որ կաղոթե» քերթվածը, ուր առանձնահատուկ դեր ունի Չոպանյանի պոեզիայի համար հատկանշական բույրի գեղագիտությունը: Այդ աղջիկը նրա ընկալմամբ թրթռուն փանդիո է, անուշահոտ կնդրուկի ոլորներ արձակող ոսկե բուրվառ, շուշան. «Շուշան, որուն թափանցիկ//Ու փափուկ//Բաժակն ի վեր ուղղածիդ,//Անշըշուկ//Կը սլանա բույրն համբարձիկ//Խուսափուկ» (էջ 73-74): Այստեղ աղոթքի ձայն-անձայնությունը տարածվում է որպես բույր:

Բլոկի քերթվածի միջտեքստային հետազոտությունը հայտնվում է նաև արևելահայ բանաստեղծական մեջ ու կրկին, ինչպես Չոպանյանի պարագայում, թերևս ազգային բանաստեղծական մտածողության ներագումամբ՝ բույրի գեղագիտության բաղադրիչով: Վ. Դավթյանի «Տաղ երգի» քերթվածում⁸ աղջիկն է երգում ավերակ վանքում և միտում իբրև կենդանի բուրվառ: Այդ երգ-աղոթքից ժամանակը հսկումի է կանգնում ճառագայթի պես: Դա գոյության փառքի երգն է, զոհաբերության խորհուրդը: Այդ պատկերին դավթյանական պատկերամտածողությամբ նմանադրվում են լեռնային վայրի ծաղիկների սուր բուրմունքը և քամու՝ երկնքից առած շնչառությունը: Խոնարհված վանքը բարձրանում է այդ երգից, դանդաղ ելնում է ծունկի:

Պետք է նկատել, որ, ի տարբերություն Բլոկի պատկերային լուծման, թե՛ Չոպանյանը և թե՛ Դավթյանը երգող-աղոթող աղջկան իբրև կենդանի բուրվառ են պատկերացնում և պատկերավորում: Այս պարագայում անշուշտ հայտնատեսելի է երկուսի համար ընդհանուր ազգային բանաստեղծական ավանդույթը: Նարեկացիական «Մեղեդի ծննդյան» տաղի՝ վարդի ու մանուշակի բույրերի խորհրդաբանությամբ հայտանշվող Աստվածամոր շնորհագեղ պատկերի արձագանքն են չոպանյանական և դավթյանական ընկալումները.

.....
Կամար կապած թևերը գիրգ՝

Երգում էր նա ախորժալուր ու գեղգեղուն

.....
Բերանն երկթերթ, շրթունքներից վարդ էր կաթում.

Լեզվի տավիղն էր քաղցրերգում հուզումնահորդ.

.....
Դաստակներն են մանուշակի ծիրանի փունջ:

Բուրում էր նա կնդրուկի պես

Աստվածային հրով լցված մի բուրվառի.

Ձայնն էր մեղուշ, քաղցրանվազ⁹:

Ա.Չոպանյանի բանաստեղծությունն անշուշտ կրում է ֆրանսիական և ռուսական խորհրդապաշտության կնիքը, սակայն իր ուրույն

⁸ Տե՛ս Վ. ԴԱՎԹՅԱՆ, Երկեր երկու հատորով, Հ. 1, Երևան, «Սովետական գրող», 1985, էջ 252-253:

⁹ ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ, Մատյան ողբերգության, տաղեր, Թարգմանությունը՝ Վ. Գևորգյանի, Երևան, «Զանգակ-97», 2007, էջ 404-405:

պատկերամտածողության ավազանը ազգային բանաստեղծական ավանդույթն է:

Բույրի գեղագիտությունն անուղղակիորեն առնչվում է լռության մոտիվներին: Բույրը երևույթի լռելայն վկայությունն է: Ճիշտ է նկատված՝ բույրը հոգու հագուստն է՝ աննյութեղենի շղարշային նյութականությունը: Չոպանյանը դարձյալ հոգին պատկերագրելու իր գեղարվեստական նախասիրության շրջանակում է:

Ձայնը, բույրը, շարժումը փոխատեղման տարակերպ անցումներով դառնում են ոգեղենի պատկերավորման հնարքներ: Լռին երաժշտություն է համանուն բանաստեղծության (էջ 83-84) շնորհագեղ էակը, որի բոլոր հրապույրները երգում են լռելայն. դեղձան մագերի բուրումների նուրբ ու թափանցիկ երգին ձուլվում է աչքերի անուրջների հրեղեն գեղունք: Անուրջը հայտնվում է որպես աչքերի փայլ, շնչառության ելևէջի շնորհիվ տարածվող բույրը դառնում է ձայնային լռող պատկեր, հնչում որպես բուրումների երգ, ինչպես Նազենիկի շարժումն է խորենացիական հայտնի դրվագում պատկերավորվում որպես լռին երգ: «Շուշան ծածրակով» այդ աղջկա կրքոտ լռության պատկերը սիրո սպասում և խոստում է ու հիշեցնում է Գյուստավ Մորոյի՝ գեղանկարչությանը տրված բնորոշումը¹⁰:

Բույրի գեղագիտության նմուշ է նաև Չոպանյանի «Անջինջ բույրը» բանաստեղծությունը (էջ 84-85). ինչպես օձանելիքի պարպված սրվակը դեռ պահում է երբեմնի բույրը, այդպես երբեմնի ցամաքած սիրո բույրն է մնում թափուր սրտի մեջ՝ պարզելով գեղարվեստական պատկերի բույր-հուշ առնչակցության՝ գրական տարբեր ավանդույթներում առկա իրողությունը:

Չոպանյանն իր հետքն է թողնում նաև անվան գեղագիտության ազգային բանաստեղծական համատեքստում: Ծովեզերքի ավազի վրա գրված սիրեցյալի անունը ավերում-սրբում են ալիքները, ձյունեղեն փափկության վրա դրոշմված անունը ծածկում-կորցնում են դիզվող փաթիլները, իսկ սրտին դաջված անունը մնում է, մնում է անխաթար («Տաղ», էջ 95): «Գիտե՞ս» ռոնդոյում սիրելիի անունը երկնահամ է:

Սիրո հոգեբանության շերտերից մեկի բացահայտման բացառիկ նմուշ է «Ատե, բայց մի մոռնար զիս» բանաստեղծությունը՝ կատարյալ թե՛ ձևով և թե՛ բովանդակությամբ: Ահա առաջին տունը.

Դիպվածը մեզ օր մ՝ իրարու հանդըպցուց

Ու սիրեցինք մենք զիրար,

Գտած ըլլալ կարծեցինք՝ ինչ որ վաղուց

¹⁰ «Գեղանկարչությունը կրքոտ լռություն է»՝ ըստ ֆրանսիացի նկարիչ, սիմվոլիզմի ներկայացուցիչ Գյուստավ Մորոյի, <https://time365.info/aforizmi/aforizm/452831>

Կփնտրեինք անձկաբար,
Հիմա կզգանք որ, ա իս, խաբեր ենք մենք մեզ,
Ու կզատվինք, սիրելի՛ս,
Գիտե՞ս քենե ի՞նչ պիտի լոկ խնդրեմ ես, -
Ատե՛, բայց մի՛ մոռնար զիս (էջ 75):

Եթե յուրաքանչյուր պոետից մի քերթված ընտրելու լինենք՝
բանաստեղծության տաճարի պատերին դրոշմելու արժանի, Չոպանյանից
թերևս սա պիտի ընտրենք:

Ոչ միայն մահը և կյանքի առեղծվածը, այլև ծովն է կանացի
էությամբ հայտնակերպվում՝ ըստ Չոպանյանի՝ հետևյալ դիպուկ
որակումով. «Ծովը մեծ կինն է, դյուրթող, աղետավոր հրապույրով//Եվ կինը
զայն կսիրե իբրև իր քույրն անդրանիկ» («Լոգուհիները», էջ 106):
Հատկանշական է պատանու երազը՝ «Կուզե ծովուն մեջ այլակ մըլլալ գոնե
մեկ վայրկյան» (նույն տեղում): Հարադրվող մտահասանելի ակնարկը
մարդու գոյության պատկերն է ասես. ի՞նչ է մարդկային կյանքը, եթե ոչ
աշխարհ-ծովի հոծ տարուբերումից մի պահ առանձնացող, հայտնվող ու
անհետացող մի այլակ: «Ծովուն մոտ» շարքում բացվում է երևույթի
խորհրդապատկերային տարողությունը. քնած ծովի խորքում պահված՝
դարանակալ սպասում է ահավոր մրրիկը՝ բացահայտելով կին-կյանք-ծովի
քմայքները՝ հանդարտ շողացումն ու ներթափույց փոթորիկը: Այդպես
փրփուրը հուզված ծովի խաժ հոգու հառաչանքն է, որ մի պահ հեշտագին
պարում ու ցնդում է իսկույն: Ծովը կին-կյանքն է, բայց նաև մահը.

Կապշտեն զքեզ, մեծ կո՛ւյս մուլեզին,
Եվ կնախանձիմ երջանիկ ձուկին,
Որ կապրի ընդմիշտ ծոցիդ մեջ անգին:

.....

Կապշտեն զքեզ և կբաղձամ, որ
Երբ որ ես մեռնիմ, ինձի ահավոր
Վիհդ ընեն շիրիմ, ո՛վ հրեշ աղվոր («Ծովուն», էջ 110-111):

Մուլեզին մեծ կույսի՝ ծովի շառաչը Չոպանյանը մեծ ու խորին
աղոթերգ է անվանում: Միրո և կրքի, հզոր տարփանքի և բուռն երանության
բանաստեղծական պատկերման ինքնօրինակ նմուշ է երկնքի հայացքի
ներքո հովի և ծովի, օդի և ջրի ահռելի գիրկընդխառնումի պատկերը
համանուն բանաստեղծության մեջ՝ որպես վաղնջական հոգևոր
կերպրնկալումների, միֆամտածողության արտացոլում: Արձակ
բանաստեղծություններից այս առումով ուշագրավ է «Կապույտին տակ սև»
դրվագը (էջ 223-224): Ծովն անվանելով մարմնավորված վիթխարի երազ,

երկրի աչքը անհուն՝ ծավի արցունքով լցված՝ դրսին՝ ծիծաղկոտ երեսին, հակադրում է ընկղմված նավերի բերկորներով, խեղդված մարդկանց ոսկորներով, օձերով ու արհավիրքներով լցված խորքերը՝ ներսը: Եվ համեմատվող եզրը դառնում է սիրեցյալի աչքերի կապույտը, որի մեջ իր սիրտն է նավում, սակայն այդ կապույտի անդունդը նավաբեկված սրտերի բեկորներ, հեղձամահ սերերի կմախքներ է թաքցնում գուցե: Սրանով անշուշտ բացվում է կին-ծով գուգահեռի շերտերից մեկը:

«Կոհակները» քերթվածում մարդկային սերունդների հերթագայումը, կյանքի ու մահվան շրջապտույտը նրան պատկերանում են տարուբերումի ու ալեկոծության տեսքով, փոթորիկից հետո հետզհետե հանդարտվող ծովի նմանաբերմամբ.

Ու բոլորն ալ կարծր ափունքին

Ջարնվելով կատաղորեն,

Կքայքայվին ու կմեռնին

Խուրձ մը արցունք վեր նետելեն («Կոհակները», էջ 116-117):

Կյանքի փոթորիկը, գալարումն ու բզկտումը հանդարտվում են մի օր մահվան խավար ափերի մոտ, ու ի՞նչ է մնում՝ այն վեր նետված մի խուրձ արցունքը: Այդպես «Ծովուն» քերթվածում ծովին՝ խաժահեր թագուհուն է դիմում՝ բանաստեղծը եղբայրության սուտ քողի տակ լեղի թաքցրած, իրար հռչոտող, սև աստվածների անվամբ իրար ջարդող մարդկանց ու նրանց զազիր աշխարհը կրկին խավարի՝ վաղնջական քառսի գիրկը վերադարձնելու, վերընկղմելու խնդրանքով:

Բանաստեղծը շատ քերթողների ու իմաստասերների պես օրինաչափորեն փորձում է ճշտել երջանկության բանաձևը: Երջանկությունը, ըստ Չոպանյանի, չգիտեն ո՛չ լեռը, որ իր ձանձրույթը գիտի միայն, ո՛չ հովերը, որ հսկա ցավերի հառաչներն են, ո՛չ աստղերը և ո՛չ իսկ Տերը: Առեղծվածը մնում է գոց նաև ահա «Անձկություն» շարքում: Կգտնի՞ աղամորդին ծովի գրկում իր սերը, հոգու խաղաղությունը... Ու սարսափով մտածում է, որ ստում է նաև ծովը, ու աշխարհը մի մեծ սուտ է («Գիշերին մեջ»): Գոյի առեղծվածը համանուն քերթվածում ևս առնչակցվում է կանացի էությանը: Կյանքը պայծառ պարտեզում նստած լուսահեր բամբիշի խաղն է, որ իր վարդավառ մատներով թիթեռներ է բռնում, փետտոտում, սպանում, ապա լալիս, իր արցունքներով հարություն տալիս թիթեռներին՝ կրկին փետտեղծվ սպանելու և հարություն տալու համար, ու այսպես անվերջորեն կրկնվում է այս խենթ ու մթին խաղը:

Չոպանյանի պոեզիայում հաճախադեպ է նաև թիթեռի խորհրդապատկերը: Հատկանշական է «Իմ սիրտս» քերթվածը, ուր սիրտը խոր տուփ է անվանում բանաստեղծը՝ մեռած սերերը չորացած թիթեռների

հետ համեմատելով: Փխրուն գոյի երևութականությունը արձակ բանաստեղծություններից մեկում Չոպանյանը պատկերում է թիթեռի և շուշանի կրկնադիր խորհրդանիշներով:

– «Զիս պիտի սիրե՞ս միշտ»,– ըսավ շուշանը առտվան պայծառության մեջ իր թարմ սպիտակությունը օրրելով:

– «Հավիտյա՛ն»,– հծծեց թիթեռնիկն իր երփներանգ թևերը շարժելով:

Ու գեփյուռը, որ կանցներ, խնդաց տրտմորեն:

Թերթերը թուլցած ու մորթը ճմրթկած, իրիկվան ստվերներուն մեջ՝ շուշանը կկախվեր մեռած:

Տղու մը քարեն ճգմված, թիթեռնիկը անշարժ գետինը պառկած կմնար:

Ու գեփյուռը, որ կանցներ, խնդաց տրտմորեն («Մերը», էջ 231):

«Սփինքսը» քերթվածում բանաստեղծը հավերժական առեղծվածի բացահայտմանն ուղղված հարցումով դիմում է նշանավոր «անագորոյն ու վեհափառ ճիվաղ»-ին, որը խոստանում է գաղտնիքը հայտնել նրան՝ ականջին շշջալով: Սփինքսը կատարում է խոստումը և տալիս է պատասխանը. գաղտնիքն այն է, որ գաղտնիք չկա, բայց թող գաղտնի մնա դա:

Չոպանյանի ազգային զգացումը ևս հատկանշվում է նուրբ և խոր ընկալումով: Երբեմնի փառքի տեսիլը բացվում է վերհիշումների համանուն շարքի առաջին քերթվածում: Տեսիլում հոյաշեն մայրաքաղաքն է, մեծափառ, խոհուն արքան, խրոխտորեն ապրող ցեղը և ինքը՝ դեռատի աշուղը՝ հայոց հին երգերը շուրթերին: Հաջորդը ռազմի տեսարան է, որ արտապատկերում է հայ կորովը՝ ահեղ թափով ծառս եղած, արքայի՝ արիական վճիտ ոգով բոցավառված արևային երևումը, որ սրտեր է հրկիզում, իսկ ինքը այնտեղ է էլի՝ հրափայլակ հերոսների սուրբ պայքարի երգը շուրթերին: Երրորդ պատկերում մարում է տեսիլն, ու բացվում է ներկայի մոռալամած պատկերը: Ամոթի ցավագին դողով համակված քերթողը երբեմնի բամբիռն է երագում, որ երգի ստրկության անարգ մոխիրից բարձրացած դյուցազնական ցեղի զարթոնքը: Այդպես «Օրոր Մայր Հայաստանին» քերթվածում ճամփեզրին նստած ճերմակահեր սգացող կնոջ կերպարում երբեմնի սև աչքերով լուսավոր աղջկա, նաև ոսկեմայր Անահիտի պատկերներն է նշմարում բանաստեղծը ու երագում կրկին աստղաբիբ տեսնել դիցուհուն՝ Բոնության սև խորանը խորտակած: Անցյալներկա, լույս-խավար հակադրումի բանաձևն է գործում այս երկերում՝ լույսի երագով ու հավատով կնքված: «Երգ հարության» բանաստեղծության մեջ ևս Քրիստոս-Հայաստան գուգահեռումով, հացի և գինու խորհրդաբանությամբ, հարության կոչ-մաղթանքով Չոպանյանը հավատարիմ է մնում ազգային բանաստեղծության հայրենասիրական

համատեքստին: Նույնը կարելի է ասել նաև 1892-1917 թվականների միջակայքում գրված «Հայկական դյուցազներգությունը» երկի մասին: Մինչ այլը հայությանը պատուհասած աղետը մեծագույն, անօրինակ ողբերգություն էն որակում, ինքը դյուցազներգություն է անվանում մեր ողջ պատմությունը՝ դարերի անհուն կտավի վրա տեսնելով մեր ցեղի հյուսած հերոսական վեպը: Ուղեղով Արևմուտք, Մրտով Արևելք՝ այդպիսին է նա, որն, իր ինքնությանն անդավաճան, կոչված է բարբարոսներին Արևմուտքի ազատ ոգին քարոզելու, Արևմուտքին՝ «մոգություններն Ասիո», որի առաքելությունը փառավոր, բայց դժնդակ է, որը թվով փոքր է ու ճակատագրով մեծ: Երկի գաղափարական առանցքում Չոպանյանի՝ Արևելքի և Արևմուտքի՝ ազատության հաղթական լույսի մեջ եղբայրանալու վեհ ու անհնար երազանքն է, մարդկային անասունի պարտության և Ոգի-Մարդու հաղթանակի, Ուժի նահանջի և Բանականության տիրապետումի իդժը:

Անկեղծության առանձնահատուկ զգացումով են հասկանչվում հորը և մորը ձոնված քերթվածները: Հիշում է ոսկերիչ հոր միամիտ վեհությամբ կնքված դեմքը: Հորից է ժառանգել արևոտ արյունը, գեղեցկության բարությունը և բարության գեղեցկությունը զգալու կարողությունը, ու հիմա էլ ինքն է զարդանախշեր կերտում, բայց արդեն զգացումների և խոհերի՝ մետաղի, բառերի պայծառ ակունքների վրա՝ երազելով մահից հետո մորը՝ իր հոգու անվանելի ցնորքին միանալ:

Եզրակացություն

Հայ մշակույթի մեծ երախտավոր, մշակութաբան, գրականագետ-քննադատ, հրատարակիչ, խմբագիր, ազգային-հասարակական գործիչ, բանաստեղծ, գրող, դրամատուրգ, թարգմանիչ, հայ մշակույթի միջազգայնացմանը նախանձախնդիր Ա. Չոպանյանի բանաստեղծությունն անշուշտ կրում է խորհրդապաշտական ուղղության գաղափարա-գեղագիտական կառույցի, ի մասնավորի՝ ֆրանսիական և ռուսական խորհրդապաշտության կնիքը, սակայն իր ուրույն պատկերամտա-ծողության ավագանն իր նուրբ ու խոր հոգեկառույցն է, նաև ազգային բանաստեղծական ավանդույթը:

Արշակ Չոպանյանի բանաստեղծական աշխարհի սույն ուսումնասիրության ընթացքում, նկատի առնելով առկա արժեքավոր մետաբնագիրը, զուգակցվել են կառուցվածքային-նշանագիտական, հոգեբանական, պատմահամեմատական մեթոդներ, պատմամշակութային քննաբանման սկզբունքներ, միջգիտակարգային մոտեցումներ: Ուսումնասիրության մեջ առանձնացվել և շեշտադրվել են Չոպանյանի

բանաստեղծական աշխարհի հիմնարար թեմաները, մոտիվները և խորհրդանիշները, որոնց շարքում դիտարկվել են ազգային-հայրենասիրական թեման, կյանքի ու մահվան թեման, լուսության մոտիվը, ճերմակի գեղագիտությունը, բույրի գեղագիտությունը, պահի և հավիտենության խորհուրդը, կյանքի հեքիաթի և ձանձրույթի, կյանքի և երազի փոխառնչությունը, թիթեռի, աստղի, ասուպի, շուշանի, ծովի խորհրդապատկերները, ծով-կյանք, ծով-կին, կին-կյանք և կին-մահ գուգահեռները: Նշված խորհրդապատկերներն ուրույն նշանային համակարգ են կազմում, որոնց իմաստային նրբերանգների և փոխազդման դաշտի խորքային ուսումնասիրության, պատմամշակութային համատեքստի վերլուծության, պատմահամեմատական քննության, միջգիտակարգային որոշ դիտարկումների շնորհիվ հնարավոր է դարձել պարզել Չոպանյանի բանաստեղծական աշխարհի ընդհանուր նկարագիրը:

Չոպանյանի պոեզիայի՝ տիեզերական խոհը և սիրապրումը պատկերավորող մի շարք բանաստեղծություններ, մասնավորաբար սիրո հոգեբանության շերտերից մեկը բացահայտող «Ատե, բայց մի մոռնար զիս» կրկնատողով բանաստեղծությունը անուրանալիորեն կարելի է ներկայացնել համաշխարհային պոեզիայի դասին:

Չոպանյանի սեղմ ու ծավալուն, չափածո և արձակ քերթվածները, ճերմակ, կապույտ կամ մռայլ հնչյակները, գեղոնները, տաղերն ու ռոնդոները անձնական ու անանձնական թափանցումներով, ազգային ու համամարդկային ընդգրկումով հանդերձ ի վերջո ուղղված են գոյության առեղծվածի բացահայտմանը:

Лилит Сейранян

Л.Сейранян-Поэтический мир Аршака Чопаняна

Заключение

Ключевые слова и выражения: Аршак Чопанян, поэзия, момент, вечность, эстетика аромата, бабочка, лилия, звезда, метеор, мечта-жизнь, море-жизнь, женщина-море, женщина-жизнь, жизнь-смерть, женщина-смерть.

Поэтика великого деятеля армянской культуры, культуролога, литературоведа-критика, издателя, редактора, национально-общественного деятеля, поэта, писателя, драматурга, переводчика, пропагандиста армянской культуры на Западе А. Чопаняна, несомненно, несет печать идеологии и поэтики символизма, в частности, французского и русского символизма, однако тонкая и глубокая структура его уникального образного мышления

основана на традиции национальной поэзии, также обусловлена его темпераментом.

В процессе исследования поэтического мира Аршака Чопаняна, с учетом имеющегося ценного метатекста, сочетались структурно-семиотический, психологический, сравнительно-исторический методы, принципы историко-культурного исследования, междисциплинарные подходы. Были выделены и акцентированы основные темы, мотивы и символы поэтического мира Чопаняна, среди которых рассматривались национально-патриотическая тема, тема жизни и смерти, мотив молчания, эстетика белого, ольфакторные мотивы, взаимосвязь мгновения и вечности, сказки и скуки жизни, мечты и реальности, символы бабочка, звезда, падающая звезда, лилия, море, параллели море-жизнь, море-женщина, женщина-жизнь и женщина-смерть. Эти символы образуют уникальную знаковую систему. При помощи изучения смысловых нюансов и взаимодействий этих символов, анализа историко-культурного контекста, сравнительно-исторического исследования, некоторых междисциплинарных наблюдений была выявлена общая картина поэтического мира Чопаняна.

Ряд стихотворений Чопаняна о любви, о вселенской думе, в частности, стихотворение с рефреном «Ненавидь, но не забывай меня», раскрывающий один из пластов психологии любви, можно представить на суд всемирной поэзии.

Короткие и длинные стихи, стихотворения в прозе, белые, синие или „мрачные,, сонеты, рондо, гегоны и таги Чопаняна с личными, национальными и общечеловеческими проникновениями в конечном итоге направлены на раскрытие тайны существования.

Lilit Seyrayan

The poetic world of Arshak Chopanyan

Conclusion

Key words and expressions: Arshak Chopanyan, poetry, moment, eternity, aesthetics of fragrance, butterfly, lily, star, meteor, dream-life, sea-life, woman-sea, woman-life, life-death, woman-death.

The poetics of the great figure of Armenian culture, cultural critic, literary critic, publisher, editor, national public figure, poet, writer, playwright, translator, propagandist of Armenian culture in the West A. Chopanyan undoubtedly bears the stamp of ideology and poetics of symbolism, in particular, French and Russian

symbolism, but the subtle and deep structure of his unique imaginative thinking is based on the tradition of national poetry, also due to his temperament.

In the process of researching the poetic world of Arshak Chopanyan, taking into account the available valuable meta-text, structural-semiotic, psychological, comparative-historical methods, principles of historical and cultural research, interdisciplinary approaches were combined. The main themes, motifs and symbols of Chopanyan's poetic world were highlighted and emphasized, among which the national-patriotic theme, the theme of life and death, the motif of silence, the aesthetics of white, olfactory motifs, the relationship of the moment and eternity, fairy tales and boredom of life, dreams and reality, symbols butterfly, star, shooting star, lily, sea, parallels sea-life, sea-woman, woman-life and woman-death. These symbols form a unique sign system. By studying the semantic nuances and interactions of these symbols, analyzing the historical and cultural context, comparative historical research, and some interdisciplinary observations, the overall picture of Chopanyan's poetic world was revealed.

A number of Chopanyan's poems about love, about the cosmic thought, in particular, a poem with the refrain "Hate, but don't forget me", revealing one of the layers of the psychology of love, can be presented to the court of world poetry.

Short and long poems, poems in prose, white, blue or, gloomy, sonnets, rondos, geghons and taghs with personal, national and universal significance are ultimately aimed at revealing the mystery of existence.

Օգտագործված գրականություն

1. Վ. Դավթյան, Երկեր երկու հատորով, Հ. 1, Երևան, «Սովետական գրող», 1985:
2. Վլ. Կիրակոսյան, Արևմտահայ բանաստեղծությունը 1890-1907թ.թ., Երևան, Հայկական ՄՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1985, էջ 23:
3. Գ. Նարեկացի, Մատյան ողբերգության, տաղեր, Թարգմանությունը՝ Վ. Գևորգյանի, Երևան, «Զանգակ-97», 2007:
4. Ա. Չոպանյան, Երկեր, Երևան, «Սովետական գրող», 1988:
5. Р. Акутава, Из "Слов пигмея", http://www1.lib.ru/INOFANT/RUNOSKE/4a-36.txt_with-big-pictures.html
6. Басе, Стихи, Москва, „Художественная литература,“, 1985:

Խմբագրություն է ուղարկվել 19.10.2022թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 06.11.2022թ.

Տպագրության է հանձնարարվել 06.12.2022թ.